ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 1, številka 2, junij 1997 · ISSN 1408-2969

RECENZIJE

Bojan Žalec

Recenzija: Matjaž Potrč: Pojavi in psihologija (Fenomenološki spisi)

Citiranje: Bojan Žalec, »Recenzija: Matjaž Potrč: Pojavi in psihologija (Fenomenološki spisi)«, *Analiza: časopis za kritično misel* 1, št. 2 (1997): 155–160.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Matjaž Potrč
recenziral Bojan Žalec

POJAVI IN PSIHOLOGIJA (FENOMENOLOŠKI SPISI)

Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1995

Knjiga je rezultat pisčevega večletnega ukvarjanja s filozofijo zavesti (psihologije, kognitivnih znanosti), vsebuje pa tudi filozofijo biologije, ontologijo in etiška razmišljanja. Avtorju se počasi zarisuje celosten pogled, ki je pogled naturalističnega filozofa, ki povezuje ali opozarja na povezanost fenomenološke tradicije in sodobne analitične filozofije.

Avtor knjigo začne in sklene z razpravljanjem o kognitivni znanosti in filozofiji. Pri tem na filozofski strani obravnava fenomenologijo, analitično filozofijo in kognitivno filozofijo. **Kognitivna znanost** je po njegovem mnenju oblika naturalizirane spoznavne teorije. Med osrednja vprašanja kognitivne znanosti uvrsti vprašanja o tem, kako organizmi kaj vedo o svojem okolnem svetu, kako nanj delujejo ter od njega prejemajo odzive, vprašanja ustreznih modelov zaznavanja (primer modela zaznavanja je Marrov model videnja), vprašanje ustreznega modela duha (klasični simbolni pogled, konekcionizem) ter vprašanje različnih ravni spoznavanja (*primerjaj* str. 13-15).

Kognitivna filozofija je vrsta naturalistične spoznavne teorije "ki se ukvarja z naštetimi in drugimi pojavi, tako da sooča vprašanja v novi znanstveni preobleki z njihovimi častitljivimi predniki, kakršen je problem razmerja med dušo in telesom, vključno z vprašanji kvalitativnih občutkov ali kvalij zavesti." (str. 13, 14) Kognitivna filozofija skuša zagotoviti temelje spoznanju nasploh, govori pa tudi o mestu filozofije znotraj kognitivnih znanosti in poskuša pojasniti napore le-te. (*primerjaj* str. 232 in 233)

Analitična filozofija ni kakšna posebna smer ali stroka. Je predvsem metoda, ki jo lahko uporabimo na različnih področjih. Glavna dejavnost analitične filozofije je analiza pojmov ali argumentov na nekem področju. Po avtorjevem mnenju je ustrezna analitična filozofija naturalistična, "in sicer v tem smislu, da se zanima za znanost ali pa, da svoje pojmovne izsledke podkrepi z uporabo rezultatov znanosti." (str. 24)

Fenomenologija je vrsta filozofije, ki obravnava pojave. (str. 10)

Kar povezuje **fenomenologijo in kognitivno znanost**, je, da obe obravnavata spoznavanje. Ker je kognitivna znanost modeliranje človeške spoznavne zgradbe, je bistveno sklicevanje na fenomenologijo. To pa zato, ker se fenomenologija ukvarja s človeško spoznavno zgradbo vse od občutkov pa do pojmovnih in sklepalnih dejavnosti, vključno z dejstvom, da so ta bitja

člani skupnosti (*primerjaj* str. 17). Ena osrednjih tez knjige pa je, da je načelo organske enotnosti "naravna vez med fenomenologijo in kognitivno znanostjo." (str. 20) Primeri organske enotnosti so Brentanov in Husserlov pojav, ki smo ga pojasnili zgoraj ter Heideggrova tubit v svetu. Primeri (ideje) organske enotnosti iz kognitivne znanosti so učeči se sistemi v okolju (*primerjaj* str. 64-75), Gibsonov ekologizem in konekcionizem.

Dve pomembni značilnosti Potrčevega stališča sta eksternalizem ali po slovensko povnanjenost in ekologizem. **Eksternalizem** je stališče, ki je nasprotno internalizmu. Internalisti trdijo, da lahko mentalna stanja individuiramo samo s sklicevanjem na dele ali aspekte subjekta mentalnih stanj ali organizma, ne da bi v individuacijo vključili dele ali aspekte subjektovega ali organizmovega okolja. Eksternalisti zadnjo trditev zanikajo.

Ekologizem je stališče v psihologiji ali filozofiji, katerega temelj predstavljajo dela ameriškega psihologa J. J. Gibsona. Glavna (hipo)teza ekologizma je, da so psihološki pojavi v organizem-okolje sistemih, ne samo v organizmih. Med organizmom in okoljem obstaja sinergetski odnos (*primerjaj* str. 81, 82), ki ga opisujejo skozi dvojice percepcija:akcija, afordansa:efektivnost, informacija:kontrola. Pojma, ki sestavljata posamezen par, sta koimplikativna, kar pomeni, da ne moremo, denimo, govoriti o percepciji, ne da bi govorili o akciji in obratno. Pomemben je pojem afordanse (*primerjaj* ravno tam). Afordanse so lastnosti predmetov, zaradi katerih je le ta primeren za neko dejavnost. Imajo primat v zaznavanju. Kar naj bi (povečini) zaznavali, so afordanse predmetov, ne nevtralne kvalitete predmetov. Primeri afordans so drobljivost oreha, preskočljivost jarka, ulovljivost plena itd. Različni organizmi zaznavajo (tudi na istih predmetih) različne afordanse. Človek pri stolu zazna, da lahko na njem sedi, mravlja zazna, da lahko stol prepleza.

Potrč v knjigi dokazuje, da je bil **Husserl** eksternalist (*primerjaj* str. 77-104), ekologist (*primerjaj* str. 82, 101) in naturalist. Eden pomembnih Husselovih prispevkov je po avtorjevem mnenju njegova obravnava dinamične intencionalnosti. Intencionalnost, ki jo Brentano razlaga mereološko (preko pojmov delov in celot) je statična intencionalnost. V nasprotju z Brentanom je Husserlov opis pojavov dinamičen. Dinamična intencionalnost je reprezentiranje, ki se v teku časa spreminja, denimo, ko gibajoči se subjekt opazuje isti predmet z različnih zornih kotov (*primerjaj* str. 93-101, 45). V nasprotju z Brentanom je Husserlov opis pojavov dinamičen.

Bistvo Husserlove intencionalnosti je v opisu organizmovega zaznavnega zbiranja podatkov iz okolja. S tega stališča je Husserl nekakšen ekolog gibsonovskega tipa.

"Seveda ni mogoče zanikati, da je to jedro pri Husserlu zavito v mnogotere terminološke ovoje, ki pa morda niso nič drugega kot poskusi, na nek način z opisi zajeti kompleksno dinamiko realistične intencionalne usmerjenosti. Husserlov transcendentalizem ni utemeljen." (str. 134)

Pisec knjige zagovarja tezo, da je bil **Heidegger ekologist** (*primerjaj* str. 82). To utemeljuje skozi analizo pojmov, kot sta denimo Heideggrov po-

jem biti-v-svetu in priročnost. Obenem razvije tezo o dveh intencionalnostih pri Heideggru: teleološka intencionalnost (pri tej imajo pomembno vlogo veščine) in pa intencionalnost, ki vključuje v horizont vmeščeni položaj. Pri tem ima pomembno vlogo zavzetost tubiti za svoj projekt. Vendar pa je ločitev obeh intencionalnosti zgolj "didaktična" in ju je treba "razumeti skupaj"(*primerjaj* str. 117, 118).

Potrčevo celostno in v mnogočem izvirno filozofsko delo je dragocen prispevek k filozofski misli na Slovenskem. V mnogočem se strinjam z avtorjem, še posebno z njegovim eksternalizmom ter z njegovim pristopom povezovanja analitične filozofije ter fenomenologije. Kljub temu pa se mi nekatere piščeve trditve ali stališča ne zdijo sprejemljiva. V pričujočem besedilu bom poskušal pojasniti in utemeljiti to svoje kritično mnenje.

Ontologija

Svoje stališče začne Potrč graditi z analizo **pojavov**, kjer se opira na delo začetnika fenomenologije Franza Brentana. "Kaj so pojavi? Pojavi so pritične celote, ki vsebujejo substance kot svoje lastne dele. Opazimo lahko, da ima celota substanco kot **svoj lastni del, kot svoj edini del.** Prav tako je mogoče, da je to morebiti edini način, da se znebimo govorjenja o pritiklinah kot o nečem naključnem (pritičnem) glede na substanco. Vsak pojav je pritiklina. Vendar pa je vsaka pritiklina celota sama po sebi, obravnavamo jo lahko neodvisno od kakršnihkoli drugih celot. Takšen je pomen pojavoslovja oziroma fenomenologije ... Obravnavanje pojavov kot neodvisnih bitnosti je temeljno obeležje pojavoslovja oziroma fenomenologije. Takšen je reistični način postavljanja pojavov oziroma fenomenov. Obenem pa je takšen tudi edini ustrezni način obravnave pojavov ali fenomenov. Primer pojava je misleči-na-kamen. Torej ni tako, da bi bil kamen pojav, ki bi zanimal fenomenologijo. Isti reistični pristop velja tudi za etične pojave. Etična pojava sta tudi dobro in slabo." (str. 128) Pojavi so po avtorjevem mnenju akcidence ali pritike organizmov. Organizmi so substance pojavov. Pojavi ne morejo obstajati brez substance, tj. organizma. Pojav kot pritična celota ima organizem za svoj lastni del. Načelo, da ima pritična celota substanco za svoj lastni del, je **Chisholmovo načelo enotnosti,** ki ga Potrč označi s kratico "CPU" (*Chisholm's Principle of Unity*)(*primerjaj* str. 12). Pojav je torej po piščevem mnenju pritika oz. pritična celota. Njen edini pravi del (del, ki je manjši od celote) je substanca. Zadnja trditev ni sprejemljiva. V okviru akcidenčne celote dobimo prostor", ki ga ne zapolnjuje noben dodaten del (poleg substance) akcidence. Kršen je princip suplementacije, ki se glasi: za vsak a in b velja: če je a pravi del b, potem obstaja c, za katerega velja, da je del b in da z a nima nobenega skupnega dela. Zaradi tega menim, da odnos med substanco in akcidenco ni odnos del-celota, ampak svojevrstna relacija, ki jo lahko pravilneje opišemo z izrazom "stanje". Akcidenca je stanje substance. Ob takem govoru princip suplementacije ni več kršen in trditev, da je neko stanje stanje zgolj ene stvari, ni v nasprotju z našim intuitivnim razumevanjem pojmov.

V knjigi najdemo tudi naslednji stavek: "Naturalizirano brentanovsko pojavoslovje pomeni tezo, da so organizmi tako kot pojavi pritične celote, ki imajo substanco za svoj lastni del." (str. 134) Če pisec zagovarja brentanovsko naturalizirano pojavoslovje v zgornjem smislu besede in trditev, da so organizmi substance (str. 80), potem so njegove trditve nekonsistentne. Tezo, da so pojavi pritike organizmov in da so organizmi pritike, bi lahko ohranil tako, da bi trdil, da so pojavi pritike pritik (Brentano za razliko od Aristotela sprejema akcidence akcidenc).

Etika

V prvem delu svojega etiškega spisa pisec kritizira tri Brentanova načela o vplivu zgradbe celote ali zaporedju njihovih delov na vrednost celote (*primerjaj* str.129). Meni, da nobena celota iz dobrih ali slabih delov (mešana ali nemešana) ni primer organske enotnosti (*primerjaj* str. 131-132). Obenem pa trdi, da sta dobro in slabo etična pojava (*primerjaj* str. 128). Ti dve trditvi ne moreta biti obe resnični, če sprejmemo Potrčevo opredelitev pojava kot organske enotnosti (*prim* str. 17).

Potem Potrč predstavi svojo naturalizirano, pogodbeno etiko, ki vključuje model zapornikove dileme. "Prva podlaga etičnih načel so docela egoistični interesi posameznikov, ki pa zajemajo tudi medsebojno popuščanje ... Spoznavnim izkustvom so kot njihovi deli v podlago posamične substance. Vrednočenju pa je vpodlago usklajevanje med substancami in ne posamične substance. Takšen je temelj kvalitativne razlike med spoznavnimi izkustvi z njim pripadajočimi predmeti ter med čustvenimi izkustvi in njihovimi predmeti. ... Tako kot s stališča pojavoslovja gledano substanca pravzaprav ni v podlago spoznavnim pojavom (predstavam, mislim), ampak je njihov lastni del, tudi predmetom vrednočenja ni v podlago več substanc, ampak njihovo medsebojno usklajevanje po načelu zapornikove dileme (str. 132)." Če v zgornjem navedku izvzamemo "pravzaprav", dobimo protislovje: substance so in hkrati niso podlaga pojavom. Osebno menim, da so pojmi relacije med substanco in akcidenco, med podlago in na njej temelječimi predmeti in pojmi relacije med deli in celotami tri različni pojmi. Zakaj relacija substanca-akcidenca ni relacija del-celota, sem razložil že zgoraj. Podlaga in na njej temelječ predmet morda tvorita celoto, vendar podlaga ni del predmeta, ki na njej temelji, prav tako pa ni res, da bi bili pri vsaki celoti (nekateri) njeni deli povezani z relacijo fundiranja.

Potrč zagovarja biološki pristop v etiki (*primerjaj* str. 135). "Na biologiji utemeljena etika ne vidi dobrega in slabega kot dveh samostojnih predmetov, ampak ju proučuje v odvisnosti od bioloških predpostavk." (str. 135) Moralne norme izvirajo iz usklajevanja interesov med egoističnimi posamezniki. Model usklajevanja interesov je zapornikova dilema. Potrčeva teza o izvoru moralnih vrednot je morda pravilna, bolj vprašljiva pa se mi zdi trditev, da družba sestoji iz egoističnih posameznikov. Člani družbe so bolj ali manj altruistični tako po svojih dejanjih kot po svojih

vrednotah ali načelih. V razvoju večine posameznikov pride do prenosa z altruizma kot sredstva na altruizem kot cilj (*primerjaj* Žalec B., 1995).

Senzorno in pojmovno

Tri poglavja so posvečena pojmom. V prvem od teh treh poglavij Potrč zagovarja tezo o **dveh ravneh kognicije**: raven občutkov in raven zaznavanja oz. višja spoznavna, pojmovna raven (*primerjaj* str. 202). Glavna teza je, da obstajajo mehanizmi občutkov in sicer so to mehanizmi oprimerjanja (*primerjaj* str. 199). Izraz "oprimerjanje" uporablja v smislu izraza "kategorizacija". Taka uporaba izraza se mi zdi neustrezna in zavajajoča, saj se "oprimerjanje" običajno uporablja v ontologiji, ko govorimo o tem, da se je lastnost oprimerila v posameznosti. Zaznavni ali spoznavni mehanizmi pa ne oprimerjajo lastnosti, ampak kvečjemu subjekt (organizem) z njihovo pomočjo zaznava ali spoznava ali reprezentira oprimerjenost ali oprimerjene lastnosti v posameznostih.

Spoznavni mehanizem zaznavne kategorizacije se pojavlja na dveh ravneh. Na **senzorni ravni** (raven občutkov) razlikuje mehanizem, denimo, odtenke modre od odtenkov rumene barve. Na **pojmovni ravni** razlikuje, denimo, med kolesom in avtomobilom (*primerjaj* str. 220). K temu bi pripomnil dvoje. Samo razlikovanje ni dovolj za pojmovno raven. Znan je primer skupine Dali z Nove Gvineje[1], katere člani imajo v svojem jeziku samo dva barvna izraza: "milli" (temno-hladno) in "mola" (svetlo-toplo) (*primerjaj* Lakoff G., 1987, str. 310), kar je tehtna podpora trditvi, da imajo samo dva pojma za barve. Vendar to še ne pomeni, da ti ljudje ne (raz)ločijo več kot dve barvi ali barvni nijansi. Kljub temu pa je možno, da imajo pojma samo dveh barv. Drugič pa pri tem ni toliko pomembno, ali gre za kolesa ali denimo odtenka rumenega. V psihologiji se govori o kodirni funkciji pojmov (poleg kategorizacijske funkcije) (*primerjaj* E. E. Smith, 1995, str. 5). S pojmi so namreč stvari kodirane v organizmu ali subjektu, shranjene v subjektovem spominu (*primerjaj* Leal L., 1994, str. 64). Če so stvari kategorizirane kot rumene (če je reprezentirana kategorija rumenega) in je rumeno kodirano, potem je reprezentacija, ki to delo opravi, pojmovna reprezentacija. "Kaj je temeljnost zaznavne kategorizacije? S tem terminom menim, da bo uvrščanje ali razvrščanje bitnosti običajno uspelo na ravni, ki je (v določeni situaciji) še največjega pomena za posamični organizem, kateri ima na razpolago pojem." (str. 221)

[1] na ta primer in napotilo na literaturo se zahvaljujem dr. Jaru Lajovicu.

Literatura

Lakoff, G. (1987). *Womann, Fire and Other Dangerous Things.* The University of Chicago Press. Chicago nd London.

Leal, L. (1994). *The Essentials of Psychology I.* New Yersey: Research and Education Association.

Smith, E. E. (1995). "Concepts and Categorization", v E. E. Smith in D N. Osherson (ur.), *Thinking, An Invitation to Cognitive Science, Volume 3.* A Bradfoord Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Žalec, B. (1995). "Po quinovsko o vrednotah", v I. Senčar in J. Videtič (ur.), *Vrednote in prihodnost Slovenije*, ŠOU, Ljubljana.